

Recensions bibliogràfiques

VARIA

BAERTEN, Jean. *Unions et unifications monétaires en Europe depuis la Grèce antique jusqu'à l'Euro.* Bruxelles, 1999

La proximitat d'una moneda única europea ha anat produint o estimulant la realització de treballs referents als antecedents o paral·lels que hom pot trobar al llarg de la història. Fou ja en aquesta línia que l'any 1991 en ocasió del Congrés Internacional de Numismàtica a Brussel·les es féu l'exposició i la publicació *Unne monnaie pour l'Europe*.

L'autor fa una àmplia recerca d'antecedents i una crua crítica dels que volen posar, com diu, la història i la numismàtica al servei de la política, deformant els fets a fi d'afavorir una determinada opció en l'elecció del nom i les característiques de la futura moneda comuna.

I també es mostra crític amb altres deformacions de la història com les abusives denominacions de «moneda espanyola» per a sèries monetàries anteriors a Felip V. L'autor contraposa a aquestes deformacions el bon criteri d'Anna M. Balaguer (pàg. 76-77) en els seus estudis sobre la moneda castellana.

L'autor es mostra bon coneixedor de les nostres sèries, i fins i tot, de les fórmules d'unió monetària parcial que es donà a la Corona catalanoaragonesa (pàg. 80).

El llibre analitza tots els intents d'unificació, inclòs l'interessant assaig de la Unió Monetària Llatina i descriu, finalment, fins els mes recents episodis del camí cap a l'euro.

Un bon instrument, doncs, per a conèixer l'extraordinària aventura de l'euro i les seus antecedents, amb l'ECU inclòs, i que demanarà d'aquí a uns quants anys un balanç d'aquesta agosarada iniciativa.

M. Crusafont

CALLATAY, François de «L'évolution démographique de quelques grandes sociétés de numismatique». *Reveu belge de Numismatique*. T. CXL, 1994, p. 71-88

Les reflexions paranumismàtiques o de l'entorn de la numismàtica de F. de Callatay sempre resulten profitoses, estimulants i també sorprenents i divertides.

L'autor es pregunta quina ha estat l'evolució de les societats numismàtiques de caire científic i prova de donar una interpretació a aquestes trajectòries. Si en una altra ocasió es plantejà el tema de la productivitat científica per països, ara analitza els creixements, alentiments i l'estancació en nombre de membres de quatre societats amb llarga vida, n'estudia les causes i en treu les conseqüències.

En termes generals i un cop estudiades les dades de les societats francesa, anglesa, americana i belga hom constata un creixement continuat, només pertorbat per les accions decidides dels nous tresorers durs, en contrast amb l'anterior massa benèvol amb els que s'endarrereixen o cessen definitivament de fer efectives les quotes. Per bé que hi ha matisos, aquesta és la causa més freqüent de baixa, per davant de les defuncions i les renúncies formals.

Aquesta vitalitat i evolució positiva de les societats estudioses contrasta amb les dificultats i els alentiments que hom observa en les societats de col·leccionistes. No és ara el moment d'entrar a fons en la qüestió però podem avançar que la societat estudiosa compleix millor l'expectativa dels seus adherents; sap esdevenir útil i per això obté millor fidelitat.

Resulta temptador aplicar aquestes anàlisis a la nostra Societat Catalana d'Estudis Numismàtics. Sense entrar-hi a fons podem constatar que el creixement ha estat pràcticament constant i que dels cinquanta-cinc socis del 1979 hem passat als cent vint-i-set de l'any 2000. Però hi ha un motiu afegit de satisfacció en el nostre cas: la causa fonamental de les baixes ha estat forçada per la defunció (21 casos), ben per davant de les baixes voluntàries (14) o de les rescissions per manca de pagament (14). En aquest sentit, doncs, la fidelitat dels socis és per sobre de les quatre societats estudiades per Callatay. Pel que fa al nombre de numismàtics estudiosos per milió d'habitants, si Callatay es pot vanar de poder situar al capdavant la societat belga amb un índex de 16,5 que dobla al de les altres tres, nosaltres en situem, amb 9,36 (àmbit dels Països Catalans) en una meritòria segona posició.

M. Crusafont

FATIA VITAL, Nestor. *Achegas para a história da Associação Numismática de Portugal*. Lisboa, 1998

Nestor Fatia Vital, actiu numismàtic portuguès, és ben conegut per la seva obra escrita numismàtica i també per la seva extraordinària capacitat d'iniciati-

ves. Innovador i renovador, podríem dir que la presència d'homes com ell esdevé una condició necessària perquè les societats numismàtiques neixen, creixen i actuen.

En aquesta ocasió ens aporta quelcom molt escàs i molt valuós: la història o, atenent al títol, unes addicions a la història de l'Associació Numismàtica de Portugal (l'antic Clube de Lisboa) amb motiu del seu XXV aniversari.

Escàs i valuós perquè és molt difícil de trobar una relació sistemàtica de les actuacions de les societats i hom acaba per tenir dificultats per a retrobar-ne, ben sovint, les dades més elementals. La relació històrica ens deixa veure, de forma sistematitzada, els congressos, les publicacions i tota mena d'actuacions. Però també ens permet de fer una reflexió sobre l'evolució de les societats, les seves dificultats, les seves consecucions i la seva raó d'ésser. Unes dades imprescindibles per a traçar programes de futur i reorientar la trajectòria de forma positiva.

Segurament tornarem sobre el tema, però com a conclusió avançada podríem dir que tota societat ha de replantejar de tant en tant el seu futur i trobar noves vies. És una condició indispensable a la seva supervivència.

M. Crusafont

MORA, Gloria. «Rafael Cervera y el coleccionismo numismático en España en la segunda mitad del siglo XIX», *Numisma*, 239, 1997, p. 175-207

Interesante panorámica del coleccionismo numismático en el Estado español de la segunda mitad del siglo XIX. La autora hace una incursión casi pionera en un tema que ha merecido muy poca atención por parte de los estudiosos, con la salvedad de algunos estudios biográficos -por ejemplo el de J. Botet i Sisó, realizado por M. Crusafont- o los que se relacionan con la documentación de la procedencia de fondos de museos -por ejemplo el del Museo Arqueológico Nacional, realizado por C. Alfaro y equipo. Resulta, por tanto, especialmente notable el resultado del trabajo bien documentado y estructurado que nos ofrece la autora en la útil recopilación de datos para la historia del coleccionismo que efectúa entorno a la figura de Rafael Cervera.

Sirve de hilo conductor el catálogo y la documentación existente de la colección -hoy en la American Numismatic Society- de Rafael Cervera (Valencia, 1828-Barcelona, 1903). Este notable coleccionista y erudito era médico de profesión y habiendo perfeccionado sus estudios en París, ejerció muchos años en Madrid, para trasladarse en los últimos años de su vida a Barcelona. Cervera formó una excelente colección de moneda antigua de Hispania y de moneda visigoda de la que Vives se sirvió para sus estudios y a la que dedica elogios. Al margen de la colección lo realmente interesante es el catálogo que realizó de la misma y en el

que, al expresar la procedencia de las monedas, se mencionan los nombres de muchos coleccionistas y estudiosos de la numismática contemporáneos. Entre ellos hallaremos nombres tan conocidos como los de: Artur Pedrals, A. Cerdà, Sánchez de la Coteria, C. Pujol y Camps, J. Pujol y Santos o tan ilustres como J. Botet i Sisó, A. Vives y Escudero, B. Hernández Sanahuja, etc., pero nos descubre muchos nombres más relacionados con el coleccionismo de la época. La autora aporta aún otros datos sobre entidades, publicaciones periódicas y referencias sobre otros grandes investigadores o coleccionistas de la época que acaban de perfilar una panorámica más amplia.

B. P.

MÓN ANTIC

DEPEYROT, Georges. *Les monnaies hellénistiques de Marseille*. Collection Moneta, 16, Wetteren, 1999, 126 pàgines, quatre làmines

Prou falta feia un estudi complet sobre les monedes de Massàlia, una de les parts més fosques de la numismàtica nacional, diu Depeyrot. Fins ara s'havien publicat treballs parcials sobre algun dels seus aspectes, així com els tresors, catàlegs de les peces d'algun museu, a càrrec principalment de H. Rolland, de la seva neboda i hereva espiritual Claude Brenot i de L. Chabot, M. Clavel, J.-C. Richard i ens estranyava que acabant-se aquest segle encara cap numismàtic no hagués realitzat l'esforç del treball de conjunt, essent possible que com diu l'autor, cada numismàtic esperés la publicació dels altres. És per això que la notícia de la publicació d'aquest llibre ens omplí de joia.

Ara ha estat Depeyrot que ha pres el guant fent una obra ambiciosa amb moltes monedes encara que pensem que, vista la importància de la seva, en són necessàries moltes més per arribar a resultats sòlids.

Les monedes catalogades provenen de centres oficials i tresors publicats i hi falten les monedes guardades en col·leccions particulars i les de subhastes, amb les quals podria arribar al cor de la qüestió. Amb tot ha establert vuitanta-vuit grups d'emissions, amb les quals ja tenim un bon punt de partida per a futurs treballs.

El primer punt essencial a discutir és el de la cronologia de la dracma pesada per a la qual Brenot havia proposat una data molt alta, la de 390-366 aC, que nosaltres criticàrem. Arribarem a proposar la de cap a l'any 300 aC i ara Depeyrot encara la rebaixa fins el 240-215 aC.

Per a nosaltres, aquesta és excessivament baixa i en l'estat actual de les nostres recerques podríem acceptar la primera meitat del segle III aC.

En continuar la lectura hem ensopegat amb el nom de *tetròbol* donat a la dracma lleugera i encara ens ha estranyat més veure que a les monedes à *la croix* les qualificava de *pentòbols*. Aquesta qualificació arrenca de molts anys endarrere i ve a ser un anacronisme; en aquells temps es creia en la circulació conjunta de les dracmes lleugeres de Massàlia de 2,70 g i dels òbols de la roda i MA de 0,60 g, i aleshores resultava que una dracma lleugera equivalia a quatre òbols. Però ara, que sabem pels tresors que les dracmes lleugeres corresponen al segle II aC i que els òbols de 0,60 s'han trobat conjuntament amb dracmes pesades del segle III aC, tal qualificació és absurda. De totes maneres, a la pàgina 33 ens aclareix que els *tetròbols* pesats eren múltiples de plata i no múltiples exactes de l'òbol; aleshores ens preguntem per què els anomena tetròbols, que vol dir quatre òbols?

La nostra visió de les emissions de plata de Massàlia és esquemàticament i abreujadament, vistos els tresors, la següent:

Tresor del Penedès, del segle IV aC

Òbols massaliotes anteriors d'un pes de 0,90 g

Òbols de roda i MA d'un pes de 0,80 g

Tresor d'Ollioules, de la segona meitat del segle III aC

12 òbols de la roda i MA, cap a la dreta, de 0,80 g

4928 òbols de la roda i MA, cap a l'esquerra de 0,60 g

16 dracmes pesades de Massàlia de 3,60 g

Per cert, del tresor del Penedès, les monedes citades contínuament en el text no consten en la llista dels tresors.

Dissentim en l'atribució dels divisors amb roda i MA de pes de 0,80 g al període de 350-215 aC com fa l'autor. És una forquilla excessivament ampla i molt baixa, puix se'n troben al tresor del Penedès, que és del segle IV aC.

El agrupament que fa dels òbols no és decisiu; el mateix autor diu «la datació dels òbols és un dels punts més obscurs de la numismàtica marsellesa, aquests òbols estan immobilitzats. La classificació estilística no té interès i no ha permès distingir de manera fixa els grups cronològics».

La seva presència en els tresors deuria ser decisiva, però veiem, per exemple, que en el tresor de Gonferon hi ha òbols classificats en els grups més diversos, el 18, 31 i 58, de datació 215-200, 200-121 i 125-182/149, la qual cosa no és correcta. Els òbols de la Plana d'Utiel, tresor tancat abans del 195 aC estan inclosos en el grup 31 del 200-121 aC. L'òbol del tresor de Conca, de la segona guerra púnica està col·locat en el grup 58 de 125-182/149. Dels òbols dels tresors de Lattes no n'hi ha cap a les llistes.

No està d'acord amb la idea de Brenot d'una coetaneïtat de la dracma pesada i dels òbols de 0,60 g, i tampoc de la fi d'aquests a l'any 220 aC, cosa que nosaltres creiem possible.

No tenim format un criteri sobre l'ordenació i la datació de les monedes de bronze; en Depeyrot la basa establint un paral·lelisme amb les monedes dels libis del segle III aC. És un país allunyat i ens preguntem per què no ho fa amb les monedes més properes i amb les quals han tingut relacions evidents, tal com són les d'Empúries i Kese. De fer-ho, podria deduir que el bronze a Massàlia comença al final del segle III aC. Refuta la teoria de Brenot i Barrandon que ordenen les monedes de bronze pel seu contingut de plom, establint un ordre ascendent. L'única teoria vàlida és la que resulta de l'estudi dels tresors, i això sí, són molts pocs pel que fa a les monedes de bronze massaliotes.

Metrològicament, totes les monedes de bronze de revers de toro, els grups 13, 14, 15 i 22, són ben homogènies, totes estan presents en el tresor d'Olbia. Depeyrot forma el grup 13 de 19 monedes que té una mitjana de pes de 14,09 g, pel fet d'una mateixa situació dels símbols. Podria ser que les emissions d'aquest grup que porten els símbols de corn de l'abundància, de dofí, d'espiga i de raïm, no presents a Olbia fossin d'un patró metrològic més alt, corresponent-los un de més alt, el preconitzat per nosaltres de 16/18 g anterior a l'any 211 aC, essent per a les altres emissions posteriors el de 10/11 g. En l'estudi del tresor d'Olbia no discutit per Depeyrot, Brenot i Nony situen la creació del bronze cap als anys 216-214 aC, coincidint amb el resultat aconseguit, fent un paral·lelisme amb les monedes de Kese, a què abans ens hem referit.

Posteriorment vindran les monedes amb el revers de trespeus, grup del 23 al 27, d'una mitjana de pes entorn als 8 g, algunes monedes reencunyades dessobre de monedes del toro, sense altres punts de referència cronològica.

Resumint, part de les emissions del grup 13 podrien constituir un grup de pes entorn dels 18 g. Després vindrien les restants emissions del grup 13 i les dels grups 14, 15 i 22, d'una mitjana de pes entorn dels 10/11 g, i més tard les dels trespeus.

Són nombrosos els histogrames que deixen veure gràficament la distribució dels pesos de les monedes, però el seu traçat no és sempre l'adequat per usar un nombre excessiu d'interval·ls. Per exemple, l'histograma de la pàgina 65, dels grups 39-40 amb cinquanta-nou monedes està traçat amb trenta-tres interval·ls quan ho hauria d'haver estat amb sis. Un altre cas, el de la pàgina 83, dels grups 51-53 de seixanta-vuit monedes, fet amb quaranta interval·ls en comptes de fer-ho amb vuit. D'altres estan ben traçats, com els dels grups 31 i 36-38.

Del volum de les emissions no en diu res. Fóra interessant saber si les monedes de cada símbol corresponen a un encuny o si hi ha diversos encunys amb el mateix símbol. Seria un primer pas per a poder saber la importància de les emissions.

L'il·lustració és escassa; sols hi ha quatre làmines per unes emissions tan abundants i tan llargues. Els divisors de plata, del número 1 al 9 ni tan sols figuren il·lustrats; per a la dracma pesada, una de les peces més emblemàtiques i més belles de la numismàtica grega, només n'il·lustra una. A part de la il·lustració esmentada hi ha quatre làmines de dibuixos trets de l'*Atlas* de La Tour.

Malgrat el nostre dissentiment en algun aspecte, reconeixem que és una gran obra la feta per Depeyrot, que ens està demostrant un saber polifacètic, i en aquest cas ha recollit molt de material, que ha classificat i ordenat. Amb la seva obra ja tenim una bona base i un punt de partida per a fer l'obra total sobre les monedes massaliotes, i els altres autors que esperaven la primera obra de conjunt ja poden preparar la seva publicació sobre l'esquema de Depeyrot, discutint-lo i sobre de tot treballar i treballar.

L. Villaronga

GIARD, J.-B. *Le monnayage de l'atelier de Lyon. De Claude 1er à Vespasien (41-78 après J.-C.) et au temps de Clodius Albinus (196-197 après J.-C.). Numismatique Romaine, essais, recherches et documents, XX, Wetteren, 2000, 192 pàgines i LVIII làmines*

Amb aquest volum s'acaba la monumental obra sobre les emissions monetàries del taller de Lió. L'alt imperi ha anat a càrrec de Giard. L'any 1983 publicà el primer volum, que comprenia des de l'origen fins a Calígula; ara ha publicat el segon, que comprèn la resta de l'alt imperi. El baix imperi, ja publicat, ha estat obra de Pierre Bastien que en set volums ens ha ofert l'obra del taller des de l'any 274 fins al 413.

Són molts volums, moltes pàgines i moltíssimes monedes estudiades amb sagacitat i publicades en una qualitat extraordinària.

La dificultat d'establir el funcionament de la seca de Lió és, com diu l'autor, gran i quasi impossible de realitzar. He estat llarg el temps esmerçat en aquesta obra puix les dificultats, la falta de trobar proves, tot anava ajornant la fi, que ha arribat. Ara tenim l'obra a les mans.

Després d'una breu però complexa exposició històrica del període en el qual Lió és el centre del teatre d'operacions del món romà es pregunta quins arguments tenim per assegurar que Lió ha batut moneda. Només en tenim dos, diu: l'estil i les troballes monetàries.

Hi ha una continuïtat d'estil entre les monedes de Calígula i les de Claudi, a més la troballa a França de dos encunys, encara que no hi ha seguretat que siguin oficials.

Per Neró les dificultats augmenten. D'habitud es classifiquen a Roma tots els denaris i auris i a Lió els divisors de bronze, que porten un petit globus sota l'efígie. D'altra banda, hi ha la creença que les efígies llorejades pertanyen a Lió.

Per al període de les guerres civils accepta que la seca de Lió entrà en servei, emetent monedes d'or i de plata. Un tipus interessant per a nosaltres és el de la *Quadragesima remissa*, que fou usat a Tarraco, i a Lió, on s'encunyaren uns preciosos sestercis.

En les monedes de Vespasià veu un bon estil lionès, en les quals les faccions imperials són les mateixes en monedes dels tres metalls, essent les troballes de dupondis i asos a França un testimoni de la seva emissió. L'únic que cal decidir és a quin lloc de França s'encunyaren i Lió s'endú la prioritat.

La major part de les monedes tenen elements de datació que permeten conèixer exactament la seva cronologia: són els consulats, les salutacions imperials i les *tribunicia potestat*.

Un altre element important per a la investigació és l'estudi dels enllaços dels encunys que permet obtenir seqüències perfectament ordenades.

En el regnat de Neró té lloc la reforma monetària de l'any 64, que transforma el sistema d'August. Poques són les emissions de Galba i de Viteli: deu pel primer i tretze pel segon, totes d'or i de plata.

Vespasià emet a Lió nombroses emissions de moneda d'or, de plata i de bronze a partir de l'any 70. Algunes de les emissions foren molt importants i arriben en la seva circulació fins a l'Índia.

Entre els regnats de Vespasià i de Septimini Sever, en un període de lluites internes, l'any 196 ascendí a l'imperi Clodi Albinus, que establí el seu quarter general a Lió, on obrí el taller monetari, i la ciutat tornà a tenir un paper polític rellevant.

Regnà poc temps i les seves emissions són curtes. En el catàleg figuren recollits cent divuit encunys d'anvers i cent dinou de revers amb un total de cent seixanta-vuit monedes.

El catàleg està redactat meticulosament, de manera breu però complet; els encunys van numerats correlativament. Les monedes catalogades pertanyen majoritàriament a col·leccions públiques, algunes són de catàlegs de vendes i poques de col·leccions privades.

Ens crida l'atenció les poques monedes que presenten el mateix encuny, formant-se poques parelles i encara menys trios, cosa que es fa palesa pel baix coeficient de monedes per encuny d'anvers i de revers, que és per a Claudi de 1,18 i 1,12; per a Galba de 1,78 i 1,23; per a Neró de 1,14 i 1,12; per a Vespasià de 1,15 i 1,09, i per a Clodi Albí de 1,42. Això vol dir que la majoria de les monedes presenten encunys diferents i, per tant, que la mostra és petitíssima enfront la moneda batuda.

Són a prop de dues mil monedes il·lustrades en cinquanta-vuit làmines, totes fotografies de guixos amb la perfecció que ens té acostumats en Giard.

Aquesta important obra tanca el que semblava impossible de realitzar, el catàleg de les emissions monetàries romanes del taller de Lió. Giard, en la seva infatigable recerca, a més d'aquesta obra, acaba de publicar el tercer volum de les monedes imperials de la Biblioteca Nacional de París. Esperem que continuï el seu incansable treball per al bé de la comunitat numismàtica.

GRICOURT, D. *Ripostiglio della Venèra. Nuovo catalogo illustrato. Volume IV. Caro-Diocleciano*. Verona, 2000, 264 pàgines, 60 làmines i 1 mapa

Es continua la publicació del tresor de Venèra, compost de més de 45.000 antoninians. L'any 1987 Esty publicà el volum II/2, que comprenia 2.695 monedes de Tàcit a Florià i el 1995 el II/1, amb 10.843 d'Aurelià. Giard estudià els 11.077 antoninians de Gordià III a Quintil. Queden pendents de publicació les monedes de Probo, que són 13.206. I ara s'ha publicat el volum IV, obra de Gricourt, amb les 7.782 monedes de Car a Diocleciana.

Unes línies de Pierre Bastien obren el llibre, dona un resum cronològic dels esdeveniments del curt període que va de l'any 282 al 288, cobert per les emissions de Car i els seus fills Carí i Numerià. Les de l'usurpador Julià a Orient l'any 284 i les de Diocleciana, que pren el poder associat a Maximiana.

L'estudi de Gricourt és extremadament acurat, ens sorprenen les datacions tan precises que no es limiten als anys, sinó que arriben a precisar els mesos.

Comença per les monedes de Car i els seus fills de 282 a 285, batudes a les seques de Ticini, Roma, Siscia i Lugdunum. En la segona part, tracta de les monedes de Diocleciana i Maximiana de 284 a 287, de les seques abans citades.

El catàleg és fidel i minuciós, essent il·lustrades a prop de 2.000 monedes en seixanta làmines. Està fet amb esperit científic, estudiant els enllaços d'encuny. La comparació de les emissions dels diversos tallers ha permès a l'autor arribar a conclusions cronològiques que superen l'aspecte numismàtic per arribar al de la història.

La major part de les monedes són antoninians oficials, i deurién ser destinats al pagament de l'exèrcit. El seu pes, entorn dels 200 quilos, hagué de ser amagat per diverses persones, les quals totes van desaparèixer i no va poder ser rescatat.

Els antoninians més moderns del tresor són datats del mes de març de l'any 287. De l'estudi comparatiu amb altres tresors s'arriba a la conclusió de l'existència de dos grups de tresors separats per un any, que es poden associar als anys 287 i 288, en els quals nombrosos contingents de bàrbars penetraren i passaren la terra a sang i foc.

És de lloar l'esforç dels autors de la publicació del tresor de Venèra que, treballant amb tanta gran quantitat de monedes, sembla quasi impossible de realitzar. Ara falten només les monedes de Probo, que són 13.206. Caldrà fer un bon i gran treball. Esperem ben aviat la seva publicació, que acabarà aquesta monumental obra.

L. Villaronga

GUIDO, F. Nuove monete della Sardegna: venti secoli di Storia, Parte I, Monete puniche, romane repubblicane ed imperiali. Collezioni Numismatiche - Materiali pubblici e privati, 1, Molano, 2000, 172 pàgines, LIII làmines

És l'inici d'una publicació de les monedes de les col·leccions públiques i privades de Sardenya. Aquest volum comprèn les monedes púniques i les romanes, tant republicanes com imperials. Important és el contingut de les cent noranta monedes púniques procedents de l'illa i les conseqüències cronològiques que se deriven del seu estudi.

Les vint-i-set primeres monedes del catàleg pertanyen a seques cartagineses de Sicília o Cartago. Segueixen les púniques de Sardenya, cinquanta-set exemplars amb Core/pròtome de cavall, per a les quals l'autor segueix la mateixa cronologia que proposa Jenkins, del 300-264 aC.

Situa a continuació les de Core/pròtome de cavall de gran mòdul, del número 85 al 97, datades de 264-241 aC.

Segueixen les altres emissions coincidint amb Forteleoni i Jenkins, excepte amb les de revers de toro en què Guido ens dóna una nova cronologia. Jenkins les creia de fi del segle III aC i eren per a Forteleoni les darreres emissions de Sardenya, i ara Guido les atribueix al curt període de 241-238 aC emeses amb motiu de la revolta dels mercenaris. El tipus de toro és nou en les emissions púniques i de l'estudi de les troballes assenyala una circulació per la part centre nord de l'illa.

Pel que fa a les emissions amb el revers de les tres espigues, que tradicionalment es fixava en el 241-238 aC, l'autor les creu encunyades en un període més llarg que fa arribar fins a l'any 215 aC.

La cronologia que proposa Guido té importància pel que fa a les monedes de coure de Rhode reencunyades dessobre les monedes de Sardenya de revers de pròtome de cavall, la qual és de 300-264 aC, resultant bona i millor que la que havíem proposat nosaltres d'abans del 241 aC. Aquests vint anys enrere són més avinents per les reencunyacions de Rhode.

El catàleg continua amb cent trenta-nou monedes romanorepublicanes i dues centes quaranta-dues imperials precedides per una breu introducció històrica per a cadascuna. Són monedes sense res a assenyalar de particular, si no és alguna moneda rara com els sestercis d'Aurelià i Severina i el de Diadumenià.

La importància de l'obra es troba en la presentació de les monedes sardopúniques i la datació de la sèrie amb revers de toro.

L'edició i la il·lustració són bones i molt acurades, essent un bon recull de material per a futurs estudis.

PANVINI ROSATI, F. *La moneta greca e romana*. «L'Erma di Bretschneider». Roma, 2000, 162 p, 43 tavola

Ens ha arribat el primer volum de la «Storia de la Moneta» dedicat a la moneda grega i romana, que sota la direcció del professor Panvini Rosati aplega l'obra d'un nombrós equip d'especialistes.

No anem a fer un estudi crític de l'obra que no té per finalitat discutir sinó a presentar la situació actual de la recerca. Nosaltres ens limitarem a uns comentaris que puguin obrir la curiositat i l'interès del lector.

Cal veure l'índex per saber el desenvolupament de l'obra: «Lineamenti di preistoria monetaria greca» per N. F. Parisi. «Gli inizi della monetazione nel mediterraneo fino alla guerre persiane» de M. R. Alföldi. Segueix «La monete greca della guerre persiane ad Alessandro Magno» per H. A. Cahn, «Magna Grecia e Sicilia» per K. R. Rutter i «Caratteri generali della monetazione ellenistica», per V. Cubelli i D. Foraboschi.

Parisi, partint que la moneda ha pres el nom de la seva tipologia, desenvolupa amb exemples i referències a les fons antigues totes les possibilitats de la prehistòria de la moneda amb una fase caracteritzada l'ús d'utensilis, sobretot metàl·lics, com a mesura de valor. La prehistòria monetària grega no coneix un desenvolupament unitari.

Alföldi exposa l'argument de les excavacions arqueològiques del Artemision d'Efès, que dona com a principi de les encunyacions l'any 640/630 aC i l'ús dels símbols, *semata* com a tipus monetaris, entre de molts altres, el de la foca, l'espiiga, el pegàs, el trípod, i comenta el quadrat incús del revers. Com a valor secundari apareix la inscripció, essent la primera la de Phanes. Els escuts familiars es presenten a la moneda: són les anomenades *Wappenmünzen*, que tenen l'antecedent en els vasos ceràmics de figures negres.

El tercer capítol, a càrrec del Dr. Cahn, tracta de la difusió de la moneda. Les d'or i electró servien per a pagar mercenaris, les de plata per a les necessitats quotidianes al mercat, als artesans, als que exercien les funcions públiques. Són impressionants les múltiples emissions de monedes, de les quals, com diu l'autor, només pot donar una idea limitada.

La Magna Grècia i Sicília va a càrrec de Rutter, que les considera dues àrees ben diferents des del punt de vista numismàtic. Les primeres monedes de la Magna Grècia foren emeses per un grup de ciutats a la meitat del segle VI aC amb el mateix pes però amb una tècnica sorprenent, sense precedents en el món grec. El tipus de l'anvers és en relleu mentre que el del revers, amb un tipus quasi igual, és batut en negatiu.

La primera moneda siciliana es caracteritza per l'emissió de nominals petits. Siracusa comença a batre cap a l'any 500 aC com un gran centre en el món grec. A la segona meitat del segle V aC s'introdueix la moneda de bronze. L'estada dels

cartaginesos a Sicília fou motiu de variades emissions, principalment a Panormus.

Les emissions hel·lenístiques són tractades per Cubelli i Foraboschi. Cobreixen una extensa àrea del món grec, que fou conquerida per Alexandre el Gran, que s'apoderà d'uns 180.000 talents d'or i de plata, que convertí en moneda. L'activitat dels seus successors fou intensa, els Antígones, els Selèucides i Ptolemeus.

Foren molts els patrons usats en l'encunyació de moneda, que durant un temps i en certes àrees fou unificat pel patró àtic. L'amonedació d'Alexandre el Gran fou seguida per la dels diòdocs, estenent-se de l'Afganistan a la Cirenaica i d'Egipte a Macedònia.

La moneda preromana d'Itàlia és tractada per Panvini Rosati. La d'August a Septimini Sever va a càrrec de Calàbria, la d'Alexandre Sever a Dioclecià per Havelin i finalment la tardoromana per Alföldi.

El pas del pagament amb bestiar al pagament amb coure originà la creació de la moneda a Roma, l'as rude i as *signatum*. Però la part més discutida ha estat la data de la creació del denari. La cronologia tradicional es basa en un text de Livi, que la fixa en l'any 269 aC; en oposició el món anglosaxó es decantà per la baixa, la del 187, establerta per Mattingly, Robinson i Sydenham. Però aleshores en sortí una altra de nova com a conseqüència d'uns tresors trobats a Morgantina impulsada per Thomsen i Crawford, que la fixen per a l'any 211 aC, data que és discutida entre el 211 i el 215 aC. L'autor s'inclina per la cronologia tradicional.

Continua Panvini Rosati amb la història de la moneda, amb la reducció del seu pes, conseqüència dels fets de la segona guerra púnica. Continua amb de tipus i els magistrats. Amb Cèsar arriben innovacions amb les emissions a Roma, Sicília, Àfrica i Espanya molt abundants durant les guerres civils. Encunyen els triúmvirs Brutus, Cassio i Pompeu i altres com Enobarbo i Labeli, acabant amb Marc Antoni i Octavi.

Poc després de l'assassinat de Cèsar la política de Roma i de l'imperi és dominada per Octavi, anomenat August l'any 27 aC, que bat les primeres monedes com *Imperator*.

És introduït el sistema monetari d'August. D'ell tracta el capítol de Calàbria, on es fixa la relació entre els metalls, l'escala de pesos, el valor intrínsec i nominal de la moneda. Les quantitats de diner són referides a sestercis i l'efígie de l'emperador queda establerta pel futur a totes les monedes.

Fora de Roma s'encunyen els *cistòforos* i a Espanya són abundants les emissions ciutadanes. La seca més important és Lugdunum a la Gàlia.

Neró fou el primer emperador que modificà el sistema d'August, batent l'auri a 7,27 g i el denari a 3,41. Les emissions es van continuant, els reversos es van diversificant, on a més de la simbologia religiosa, la propaganda celebra les victòries. De Trajà queden a les monedes les seves grans obres arquitectòniques, el fòrum, el Circ Màxim, el port d'Ostia, la columna Trajana.

L'especialista francesa Mlle. Huvelin té al seu càrrec el capítol de la moneda des de la mort d'Alexandre Sever a l'arribada de Diocleciana. En aquest espai de mig segle s'esdevenen canvis importants en el sistema monetari en passar l'exèrcit de l'acció ofensiva a ser-ho defensiva, i a ser qui decidirà el nomenament dels emperadors.

A la moneda el canvi més important és la introducció del *antoninianus*, amb el cap de l'emperador amb la corona radiada, que de ser una bona moneda que valia dos denaris passà ben aviat a no arribar als tres grams i a un contingut de plata que no arriba al 20 %.

Tot això ho volgué arreglar Aurelià amb la seva reforma de l'any 274 dC. L'èxit fou de poca durada i la moneda s'anà reduint malgrat la creació de les seques militars perifèriques.

Un altre aspecte ve donat per les emissions dels usurpadors i l'emissió de DIVO CLAUDIO i totes les imitacions. Una altra cara ens la donen l'emissió dels medallons de plata i de bronze.

La moneda romana del 284 al 476 dC es tractada per Alföldi, essent la moneda més important creada en aquest període el *solidus*, d'un contingut total d'or, i en plata l'*argenteus* de 3,40 g. Més tard, en temps de Constans II, és substituïda per la *siliqua* de 2,27 i cap al 397 per la *miliarensia*, que valia dos siliques.

Altres monedes van apareixent amb les reformes. Així el *folles*, moneda de bronze amb un bany de plata, arribant finalment a les monedes de bronze anomenades segons el diàmetre com AE 1, 2 o 3. En el seu exerg figura sempre el nom de la seca abreujat: TR, LVG, per exemple.

La moneda imperial fou sempre un vehicle de difusió de les idees, conceptes, esperances i va darrere de l'acció i dels èxits de l'autoritat emissora.

El procés de cristianització dels tipus monetals ha estat molt discutit. A l'inici del segle IV es troba ocasionalment la creu i altres símbols secundaris. Com a última representació de la divinitat pagana tenim la moneda de Julià l'Apòstata, de 361-367 dC, amb el bou Apis.

L'any 476 és el fi de l'Imperi d'Occident. Les successives grans immigracions dels pobles bàrbars s'integren en el món romà; són anys foscos fins a la regularització amb la reforma de Carlemany mentre, a orient, Bizanci prossegueix el camí romà.

Tenim una breu però excel·lent obra que ens dona una visió completa del que fou la moneda grega i la romana. És la seva història a través d'onze segles, que portarà a la formació d'Europa.

RIPOLLÈS, P. P.; ABASCAL, J. M., *Monedas Hispánicas*. Real Academia de la Historia. Catálogo del Gabinete de Antigüedades, Madrid, 2000, p. 460

La Real Academia de la Historia, a més d'un notable arxiu i d'una important biblioteca, custodia, en la seva seu de Madrid, un conjunt de peces arqueològiques i un interessant monetari que ha anat formant-se des de mitjan segle XVIII. Tot plegat forma la secció anomenada Gabinete de Antigüedades.

Per tal de donar un nou impuls i de revitalitzar la labor de la Real Academia de la Historia, el Dr. Martín Almagro-Gorbea, que és al davant de la noble institució, ha endegat el projecte d'anar publicant el catàleg dels fons monetaris i arqueològics. El pla de l'obra és extens i preveu l'edició de més de trenta volums dels quals uns quinze estaran dedicats a publicar el monetari que conté monedes gregues, romanes, ibèriques, bizantines, àrabs, medievals i modernes, etc., a més d'una secció de medallística. Un primer recompte dels fons ha donat un total de més de 40.000 monedes i prop de 3.000 medalles.

El primer resultat d'aquest extens programa és el volum dedicat a la publicació de les monedes hispàniques del fons. Una obra realitzada per P. P. Ripollès i per J. M. Abascal, que ha comptat amb àmplies col·laboracions. Els noms de vint-i-un especialistes de la moneda de la Península Ibèrica en les seves sèries: grega, fenopúnica, llatina, ibèrica, celtibèrica i provincial romana, han estat convidats per aportar els seus coneixements i la seva experiència a l'hora de fer la catalogació de les monedes corresponents. Aquesta és certament una iniciativa que prestigia l'obra i honora els seus responsables. Entre els col·laboradors hi trobem el nom d'autoritats tan indiscutibles, com ho és la de Leandre Villaronga, i el d'investigadors tan destacats com: C. Alfaro, que s'ha ocupat de la catalogació de la major part de les monedes dels tallers fenopúnics, A. Domínguez Arranz, M. P. García-Bellido, F. Chaves, M. Gomis, M. M. Llorens, J. M. Vidal Bardan, que s'ha ocupat també de tasques de coordinació, entre d'altres.

L'obra s'encapçala amb una presentació de Martín Almagro-Gorbea, que té el càrrec d'«Anticuario perpetuo de la Real Academia de la Historia», tot dreçant una completa panoràmica dels antecedents i la formació del monetari i dels seus curadors en el passat. Entre aquests darrers trobem noms tan il·lustres i coneguts com ho són els de: A. Delgado, Juan de D. de la Rada, M. Gómez Moreno, A. Vives, J. Navascúes, o tant brillants com el de Fidel Fita i Colomer. Aquesta completa síntesi de la història del monetari, que ens ofereix M. Almagro-Gorbea, conté moltes dades interessants per a la història de la investigació numismàtica i ajuda a fer-nos una idea de la formació i el caràcter del monetari.

Segueix una concisa introducció sobre la formació, contingut de les sèries de la Hispania Antigua, de l'elaboració i l'ús del catàleg, i bibliografia de P. P. Ripollès i J. M. Abascal, responsables d'aquest volum que cataloga 3.792 peces. El treball és acurat i ben presentat, les fotografies són excel·lents, tot i que no pot dir-

se el mateix dels materials, integrats per una gran proporció de monedes en estats de conservació força deficient, un fet, d'altra banda, prou comú en les col·leccions antigues.

Aquest volum i els que el seguiran són, sense cap mena de dubte, una iniciativa que no sols facilitarà la tasca de l'investigador, sinó que posarà a l'abast de tota persona interessada per la història i per la numismàtica, el fons interessant i poc conegut del monetari de la Real Academia de la Historia.

A. N.

MEDIEVAL

ARASA, F.; RIPOLLÈS, P. P. «Troballes de tresors a les comarques septentrionals del País Valencià», *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 20, 1999, p. 309-316

El treball publica i estudia una llicència per cercar tresors al Castell Vell de la Magdalena, a la comarca de la Plana Alta, donada al frare B. de Bues l'any 1473. Els autors comenten àmpliament el tema interessant d'aquestes concessions i mostren un bon coneixement de la bibliografia que el tema ha generat en l'àmbit de la Corona d'Aragó i en concret del regne de València.

Presenten també el document que, el 1530, va ocasionar la troballa d'un tresoret, presumiblement format per moneda àrab d'argent. Amb aquesta avinentesa, els autors repertorien els tresors de moneda àrab a la zona.

Anna M. Balaguer

BALAGUER, Anna M. *Història de la moneda dels comtats catalans*. Barcelona, 1999

Només el que ha fet quelcom semblant ho pot entendre. Culminar una obra d'aquesta dimensió i profunditat exigeix, naturalment, preparació i criteri, però també una gran tenacitat i una decidida voluntat de servir el nostre avenç estudiós.

L'obra que comenten volia, en principi, posar al dia els nostres coneixements sobre la moneda catalana comtal. Ho demanava l'increment de l'evidència numismàtica i ho exigia la nova metodologia estudiosa davant d'un treball de tant mèrit com el de Botet, però vell ja de cent anys.

N'ha resultat, però, un estudi complementari diferent. D'una banda, perquè l'amplitud dels nous espais descoberts ja supera la síntesi inicial i de l'altra per-

què s'hi han aplicat metodologies del tot innovadores que han aportat un bagatge i una informació del tot inesperat.

L'autora es va proposar un treball sistemàtic, tant pel que fa al material com a les dades documentals. El corpus de la moneda comtal ha permès de fer estudis analítics i estadístics que han millorat molt les bases de les atribucions. El recull documental ha descobert qüestions insospitades, com ara les emissions monetàries dels bisbes de la Seu, però també ha ampliat els elements per a la història monetària dels comtats i, sobretot, ha permès accedir a l'estudi de caràcter quantitatiu.

Així hi trobarem, per començar, un recull sistemàtic de les equivalències monetàries que apareixen, de tard en tard, en els milenars de documents de compra-venda, testaments, etc., estudiats per l'autora. Això li ha permès d'establir sòlidament la taxa de canvi or/plata i la seva evolució al llarg del període estudiat. Però també ha aportat les dades per a poder establir els canvis entre els tipus monetaris en circulació i, d'aquesta manera, poder reduir totes les xifres a magnituds unificades i, per tant, comparables. Es tracta, doncs, d'un treball metrològic sòlidament documentat, perfectament encaixat entre la realitat del numerari i les dades documentals i que no deu res, per tant a les especulacions més o menys imaginatives.

Amb aquestes bases, s'han pogut analitzar els mitjans de pagament i la seva proporció en cada comtat i al llarg d'un ampli espai, que té el seu origen en la documentació més antiga retrobada (generalment al s. IX, i que es clou amb la desaparició del numerari del comtat corresponent. Amb tot, a voltes encara s'ha allargat aquesta fita final a fi de poder estudiar el circulant residual.

Això ha permès d'establir el paper de l'or als comtats catalans, l'evolució diferent dels mitjans de pagament a cada comtat i l'extensió dels fenòmens de manca de numerari explicitades per les transaccions saldades *in rem valentem*. Però també la incidència de l'or andalusí, la concurrència de monedes exteriors i el paper de cada sèrie comtal en el complex mosaic català d'aquell moment.

Conjugar això amb la història monetària de cada comtat i amb les informacions històriques de tipus general ha portat a importants conclusions, tant en l'àmbit de l'especialitat numismàtica com en el de la història general. Així, es precisa la data de la independització de Catalunya o el paper que hi tingué el mancus d'or o bé es donen dades fonamentals per a entendre la capacitat de Barcelona per atreure els altres comtats i esdevenir el nucli aglutinador de Catalunya.

L'historiador hi trobarà, doncs, prou informacions de primera mà sobre un període especialment fosc. El numismàtic, d'altra banda, es podrà beneficiar d'una catalogació exhaustiva que aplega tots els exemplars i que s'ha anat enriquint amb totes les descobertes, fins i tot, les més recents.

Afegim-hi una redacció de qualitat, clara i entenedora sens perdre un bri de rigor i una exposició agradable i ben sistematitzada. Elements tots ells, que fan estimable i útil l'obra de cara al lector, però que han obligat, encara més, l'autora.

Una obra de referència, sens dubte i una nova fita assolida per A. M. Balaguer,

que afegeix aquesta important consecució als seus anteriors llibres sobre les emissions transicionals àrabs musulmanes, la moneda catalana, la troballa d'Orrius i la síntesi sobre l'or, *Del mancús a la dobla Or i paries d'Hispania* (1993) que té vinculacions amb el llibre que comentem.

Dels molts aspectes innovadors de l'obra en voldríem destacar especialment un. És la primera vegada que s'aplica el mètode del buidatge sistemàtic de la documentació notarial conjugat amb la informació de les troballes, per accedir a anàlisis monetàries de tipus quantitatiu. Naturalment aplicant una selecció prèvia dels documents útils per a la qual l'autora en defineix perfectament els criteris.

No es tracta, doncs, de determinar únicament àrees de circulació, sinó de poder conèixer el pes concret de cada informació en el conjunt d'una població estadísticament vàlida. Per dir-ho amb un exemple: és molt diferent constatar, per via d'algunes mencions aïllades, la circulació del morabatí en un lloc o temps determinat que saber, un cop seleccionats i buidats alguns centenars de documents, que les cites del morabatí representen un 10 % o bé un 15 o un 70. I poder complementar-ho encara amb el pes relatiu d'aquestes cites en convertir-les en percentatges de valor. Es tracta de passar de les impressions a la certitud.

Naturalment, la via triada és molt més dura, però a partir d'ara qui no tingui el coratge d'emprendre-la, potser farà bé de no llençar-se a fer afirmacions massa contundents.

M. Crusafont

BOMPAIRE, M.; DUMAS, F., *Numismatique Médiévale*, dins la col·lecció *L'Atelier du Médiéviste*, 7, Brepols publishers, Brussel·les, 2000, p. 688

L'obra és encaminada, com les altres que integren aquesta col·lecció *L'Atelier du Médiéviste*, a ser una guia metodològica, per l'estudi de les fonts, certament molt especialitzades, de la història medieval i que van des de la sigil·lografia, la diplomàtica a la numismàtica i que requereixen una preparació específica. Acaba de sortir el volum dedicat a la moneda, un treball en el qual es tracta amb minuciositat de tots els passos a seguir, des de l'estudi material de la peça, la seva identificació, atribució i datació, la forma de redactar un catàleg de monedes a l'estudi de les troballes i tresors monetaris. També dels esments monetaris en la documentació escrita, les disposicions sobre moneda, el dret a fer-ne i la seva fabricació, sense oblidar altres aspectes sobre la circulació, equivalències, pes, llei, etc.

Tot i que l'atenció preferent es centra en la moneda medieval francesa, hom hi trobarà també referents sobre la moneda europea medieval. En qualsevol cas moltes de les orientacions metodològiques són aplicables i adaptables a d'altres amonaments medievals de tradició cristiana de l'occident europeu.

L'obra conté un llarg repertori bibliogràfic organitzat per regions de la França

actual entenent-les en un sentit ampli. Tot i que el recull bibliogràfic és extens, no és, evidentment, exhaustiu, però tampoc s'ha aplicat cap criteri mínimament orientador o crític a l'hora de fer la selecció. Així al costat d'obres tan útils, com és el catàleg dels croats de Barcelona i de Perpinyà d'A. Badia, en trobarem d'altres que o són clarament negligibles o que només fan petites aportacions, moltes superades per treballs posteriors. Naturalment aquestes observacions les fem prenent els apartats del Rosselló i de Navarra que ens atenyen més directament.

No hi ha dubte que el treball serà d'utilitat, especialment als estudiosos novells, als que es dediquen a la docència i als estudiosos de la història i de l'economia medieval en general, ja que amb aquest treball F. Dumas i M. Bompaire posen la seva llarga experiència d'especialistes en la recerca numismàtica -quelcom que no s'aprèn a cap escola- al servei del que s'interessi pel tema.

Anna M. Balaguer

CASTRICIO, D. «Due ripostigli del xv secolo da Calamici (Reggio Calabria)», *Rivista Italiana di Numismatica*, vol. XCX, 1999; p. 257-284

Dos «tresors» increïbles, ja que contenen peces des del segle III al XV. Es tracta, sens dubte, de dos fons acumulatius que anaren a raure a mans dels estudiosos després d'haver estat recuperats en una platja on s'hi feien abocaments. La comparació dels dos conjunts amb el que comentarem a l'*Acta Numismàtica* 27, corresponent a un fons adquirit per un comerciant i suposadament sicilià (publicat a *Coin Hoards* 1996 per P. Woodhead i A. Wilson) semblen mostra un origen comú.

Aquests conjunts acumulatius tenen interès per a nosaltres perquè contenen en abundància diners sicilians de l'època dels sobirans catalans i, tot i el seu caràcter no tancat, ens poden proporcionar una mostra no manipulada del circulant. En el nostre comentari anterior ja avançarem que hi havia, però, algunes incongruències, com ara l'escassetat de peces d'Alfons IV, en contrast amb l'abundància de les de Frederic III i Jaume II. Vegem a la taula les composicions en el nostre apartat dels dos nous conjunts i del del 1996:

	1999.1	1999.2	1996
Jaume II (1285-1296)	4	1	13
Frederic III (96-1337)	9	6	11
Pere II (1337-1342)	0	0	2
Lluís (1342-1355)	1	0	2
Frederic IV (55-1377)	1	0	2
Alfons IV (1416-1458)	0	1	2
Joan II (1458-1479)	4	3	5

El tresoret del 1996 pren coherència si considerem que no és pas trobat a Sicília sinó a la regió del sud d'Itàlia, prop de Reggio Calabria, com els altres dos. Efectivament, en aquest cas s'explica la presència de peces de Jaume i Frederic que, a més de Sicília dominaren aquests territoris on, però, no hi encunyaren, de manera que hi arribarien els diners de Messina. La pèrdua dels territoris després de Frederic III explica la raresa del numerari sicilià, que no reprèn amb força fins a la conquesta de Nàpols per Alfons IV que retornaria el flux de diners messinesos a l'altra banda de l'estret.

M. Crusafont

DAY, John. «Naissance et mort des monnaies de compte (XIII-XVIII siècles)». *Revue Numismatique*, 153. París, 1998, p. 335-344

La fractura entre els sistemes monetaris dels diferents països a l'època medieval ha estat una de les causes del relatiu aïllament dels especialistes medievalistes dins els límits del seu territori d'estudi. És indubtable que aquest fet és empobridor per moltes raons ja que, al marge de les dificultats que això crea per a albirar els fenòmens d'àmplia extensió, lleva la visió dels fenòmens *paral·lels* que es produeixen en molts països.

John Day analitza precisament un d'aquests fenòmens, el de les monedes de compte o monedes «fantasma». Són diferents d'un país a l'altre, però gairebé per tot hi trobem casos d'aquesta pràctica.

El treball que comentem, segueix les mateixes línies que el que va publicar P. Grierson a la *Rivista Italiana di Numismatica* del 1993 i ens aporta una munió d'exemples de l'ús de la moneda de compte. Ben el cas de la bibliografia, l'autor no ha deixat de fer esment dels nostres florins corrents, en oposició als florins d'or o efectius, una unitat de compte que es va generar a Barcelona al segle XV.

M. Crusafont

FROCHOSO SÁNCHEZ, R. «Los feluses del emirato independiente». *Numisma*, 239, 1997, p. 9-73

Amb aquest article l'autor continua la catalogació sistemàtica dels diferents coures andalusins, iniciada en un primer treball en el que tractava de les monedes de coure de l'emirat depenent (vegeu la recensió d'aquest primer article a *Acta Numismàtica*, 28, 1998, p. 248-249).

És cert que molts dels tipus que l'autor intenta ara sistematitzar i catalogar

eren ja coneguts per autors anteriors com Codera, Vives, Miles, etc. Aquests tipus monetaris són distribuïts en tres grans grups: els que s'atribueixen als emirs de Còrdova, els que s'atribueixen als rebels, com és ara Umar b. Hafsun, i els d'atribució difícil. Molts dels tipus estudiats contenen el nom d'algun personatge que, quan ha estat identificat, tant pot correspondre al d'un governador de províncies, com al d'algun membre de l'administració, en especial dels inspectors dels mercats. Si tot això és així caldria explicar d'alguna manera la raó d'aquesta pràctica i per aquest camí hom arribaria, possiblement, a haver de considerar de forma global i seriosa el paper i el veritable funcionament de la moneda a al-Andalus abans del 316 H. Un treball interpretatiu d'aquest tipus només el podrà fer, amb rigor i amb veritable autoritat, qui es mogui amb soltura d'especialista en el coneixement profund de les moltes dades i els molts interrogants que desvetllen els pacients treballs de base com el que ara ha aportat R. Frochoso.

Anna M. Balaguer

GUERRA, M.ª F.; MAGRO, F. A. «Ligas metálicas utilizadas en algunas moedas medievais portuguesas». *Numismática*. Ass. Numismática de Portugal, núm. 72, 1998, p. 21-23

Els autors reprenen una recerca començada al núm. 70 de la mateixa revista i aporten noves informacions sobre contingut de fi del sempre problemàtic grup dels billons medievals.

Els resultats complementen i confirmen altres series d'anàlisi fetes per Gomes Marques i Peixoto Cabral i plantegen interessants noves qüestions, com el de les barbudes de Porto, sorprenentment de llei de quatre diners, quan l'ordenament corresponent fins ara conegut els assignava una llei de només tres diners.

Si el centre Ernest Babelon, on ha realitzat la seva recerca la Dra. Guerra emprava els mètodes nuclears, les anteriors sèries de Peixoto Cabral, van ésser fets amb espectrometria de fluorescència de raigs X, convenientment adaptats per a la problemàtica del billó.

Al marge de les interessants informacions obtingudes cal remarcar els bons resultats que es poden esperar de la col·laboració entre les societats numismàtiques i els centres d'investigació.

M. Crusafont

KURT, Andrew; BARTLETT, Peter. «Nueva ceca visigoda: Lorca [Iliocri(ca) y sus nexos con las cecas del sur». *Numisma* 241, Madrid 1998, p. 27-40

Els autors presenten una moneda amb lectura de revers PIVS ILIOCRI (..) que completen a ILIOCRICA i atribueixen a Lorca, designada amb la forma Eliocroca en documents de l'època. No sembla possible que en l'espai que resta a la moneda incompleta que descriuen hi puguin cabre dues lletres, però els autors reforcen la seva atribució amb els paral·lelismes amb peces de tallers propers. La peça és a nom de Sisenand (631-636) i ompliria una ampli espai buit a la zona de la costa de la *Cartaginensis*. Els autors suposen que Lorca hauria substituït Cartagena després de la conquesta visigoda sobre els bizantins.

M. Crusafont

MAROT, Teresa; CLUA i Mercadal, Maria (pel que fa a la part numismàtica). *El tesoro de Sant Pere de Rodes*. Barcelona, 1999

Malgrat el ressò mediàtic que s'ha volgut donar a la descoberta el primer que hom constata és que el tresor de Sant Pere de Rodes no conté novetats numismàtiques.

Al marge d'això, la seva publicació no resulta de massa utilitat. El fons presenta unes incongruències difícils d'explicar. La seva formació és del tot atípica. Com explicar la incongruència entre la plata, limitada al regnat de Ferran II i l'or amb una amplada de dos segles? Com pot la moneda castellana representar un 11 % a l'or i només un 0,6 % a la plata? Com pot haver-hi un sol florí de cada una de les emissions successives de Florència entre el 1427 i el 1511 si és ben sabut que el normal és que n'hi hagi molts dels més moderns i pocs dels més antics? Com pot representar la plata castellana només un 0,6 % del total el 1525 si només trenta-set anys més tard, segons veiem pel tresor de Valls, és present en un 80 %? Si guin quins siguin els problemes que acompanyen el «tresor», és ben clar que no ajuda a entendre la circulació monetària.

L'estudi del fons, amb un text prim i amb errors prou aparents tampoc no afegeix gaire de positiu. Els autors s'inventen un croat del 1400 a 12 diners de llei i talla 78, confonent un projecte del rei Martí que, com ja diu Botet, no va prosperar. El pitjor es, però, l'estudi dels encunyats, que ocupa una munió de pàgines i fins taules annexes. Les autors donen reiteradament com del mateix encuny croats que tenen diferent quarterejat de revers. Com poden tenir el mateix encuny peces que tenen una diferència tan aparent en l'estampa? Aquest és el cas dels croats 419 (B) i el 579 (A) del 478 (B) i els 500 i 501 (A), dels 480 a 482 (A) i els 546 a 556 (B), dels 493, 494 i 560 (B) i el 605 (B), del 596 i 597 (B) i el 611 (A), etc.

Caldria, doncs, una reconsideració completa, amb totes les dades a la mà, cosa

ben difícil. Per començar suggerim d'admetre només com a tresor el fons de la plata, però amb un tancament anterior, per exemple poc després del 1500.

M. Crusafont

MOESGAARD, J. C. «Les émissions monétaires de Charles dit le Mauvais a Evreux». *Revue Numismatique*, 154, París 1999, p. 231-266

Es tracta d'una represa del sempre dificultós tema de la separació de les monedes de Carles el Dolent fetes a Navarra o a Evreux. Mancat de nova documentació l'autor pot fer noves aportacions gràcies a l'estudi curós de les troballes.

Al marge del tema de la separació ens plau assenyalar que l'autor accepta l'atribució a Carles el Noble dels grossos i mitjos grossos amb l'escut d'armes de Navarra, malgrat que, sens argumentació convincent, en canvia la cronologia. Es tracta d'una assenyalada atribució feta per Leyda Damià i acceptada per nosaltres i que, com és habitual, va embolicar després Ibáñez Artica.

El repartiment de les troballes, per bé que no massa abundants, aporta nous arguments per a la separació Navarra-Evreux.

M. Crusafont

PAOLETTI, E. *Monedas macuquinas de 8 reales de Potosí*, Buenos Aires, 199, p. 254

Estudio y catalogación de las piezas de ocho reales del taller de Potosí. La obra se remonta a los antecedentes de esta ceca, en el efímero taller de la Plata y en el taller limeño del que toma la sigla P (Perú) con la que había marcado Lima y que se clausura también. Se refiere a los dos ensayadores destacados en Potosí en 1564 para las labores de fundir y refinar lingotes cuando no se acuñaba aún moneda en aquel lugar.

El autor en base a las informaciones conocidas sobre los ensayadores y sus cronologías y en base al estudio tipológico-estilístico de las piezas realiza la ordenación del material numismático conocido, distinguiendo diferentes grupos. Es importante el repertorio de tipos y de variantes presentados en esta obra que abarca desde los inicios de la ceca, en 1574, hasta mediados del reinado de Carlos III, cuando cesan las emisiones de tipo macuquino en Potosí para dar paso a las emisiones producidas a molino. El libro está bien presentado y las ilustraciones son abundantes y de calidad.

B. P.

SANAHUJA ANGUERA, Xavier. «La moneda municipal de Vic, I-ploms i senyals (1470-1513)». *Ausa* XVIII. 142, 1999, p. 385-396

Com a resultat d'un treball de recerca documental que ha donat fruits ben notables, l'autor aporta noves dades sobre les emissions monetàries municipals de Vic.

D'una banda, s'aferma la idea d'absència de llicències abans del 1470 i la possibilitat d'interpolacions o falsificacions documentals. De l'altra, es confirma l'atribució al període bèl·lic del segle XV de les pallofes o llautons amb les armes de Vic. Finalment l'autor pot refer la seriació dels primers senyals basant-se en les noves dades documentals, tot separant els diners i els doblers que apareixen esmentats.

Nou avanç, doncs, en el sempre difícil terreny de la moneda local, on la manca d'informacions en les peces se sol sumar a l'absència de tipus documentals. En aquesta ocasió, però, només un dels tipus resta per descobrir.

M. Crusafont

HENRI de la Tour. *Catalogue de la Collection Rouyer. Première partie: Jetons et méreaux du Moyen Age.* Rebecq (Bèlgica), 2000. Reimpressió de l'edició de París del 1899 amb una introducció de Jacques Labrot

La col·lecció Rouyer fou el resultat de seixanta anys de tenaç recerca i fou legada a una institució pública amb l'encàrrec de fer-ne la catalogació. Aquesta fou realitzada per Henri de la Tour amb gran competència, de manera que encara avui M. Pastoureau pot afirmar que ha restat com un model en el seu gènere.

És, per tant, una excel·lent notícia la seva reimpressió, ja que així es torna a donar utilitat a una obra que ja feia molts anys que resultava introbable. Cal assenyalar-hi la presència de jetons navarresos i d'algun relacionable amb l'àmbit català com el 728, d'Alfons IV.

Però la iniciativa no s'ha limitat a la reedició sinó que ha tingut l'encert d'afegir-hi una llarga introducció de Jacques Labrot que en reduplica la utilitat.

Al llarg de quaranta denses pàgines Labrot ens explica el procés i la gestió de l'obra i la seva utilitat actual, seguit d'un balanç dels darrers deu anys en les recerques sobre els jetons medievals. No cal dir que el gruix més important dels avenços s'han degut a l'abnegada labor del Centre de Recerca sobre els jetons i *méreaux* que el mateix Labrot va impulsar i segueix dirigint. Malgrat aquest fet innegable, Labrot no es limita pas a les actuacions d'aquest organisme sinó que analitza, país per país, els avenços i consecucions en l'estudi d'aquestes peces que

molts numismàtics encara consideren menystenibles, però que ja Rouyer, a mitjan segle XIX creia que mereixien un estudi.

Es tracta, doncs, de la reedició d'un clàssic, enriquit amb la visió crítica actual i amb un balanç de l'estat de la qüestió en els nostres dies, feta per qui, amb millor autoritat ho podia escriure. Una obra, doncs, a recomanar sense reserves.

M. Crusafont

MODERN I CONTEMPORANI

BARRERA CORONADO, L. *Catálogo general de la moneda falsa española*, Sevilla, 2000, 228 p.

Acaba de aparecer esta obra que cataloga monedas falsas desde el reinado de los Reyes Católicos al de Juan Carlos I. Una labor paciente que ha llevado a cabo el numismático sevillano, L. Barrera Coronado, recogiendo a lo largo de muchos años información y publicándola ahora. Ello permite ver catalogadas por primera vez 1453 piezas falsas. La iniciativa merece el mayor aplauso, ya que se encontrará mucha información en estas páginas, pero no es menos cierto que se le escapan muchos tipos y variedades existentes. Tratándose de una obra pionera difícilmente podía ser de otra manera, habiendo series de las que el autor dispone de una información muy limitada, como de la de los 4 quartos catalanes 1808-1814, entre otras.

A pesar de la extensa bibliografía utilizada no se ha apurado suficientemente la consulta de algunas publicaciones periódicas como *Gaceta Numismática*, *Acta Numismática* o incluso *Numisma*. De todos modos, ello no resta mérito a esta obra que esperamos podrá ir incrementando sus entradas en próximas ediciones como sucede en todos los catálogos generales, sobre todo cuando son pioneros en su especialidad.

B. P.

SANAHUJA ANGUERA, Xavier. «La moneda municipal a la Selva del Camp (segles XVI-XVII)». *Gaceta Numismática* 135, 1999, p. 49-62

A partir d'un conjunt prou important de documentació inèdita rescatada per l'autor, s'arriba a una sistematització de les emissions de moneda local a la Selva del Camp.

Tal com ha anat succeint en altres tallers, la nova documentació mostra que no som pas davant un fet puntual sinó d'una cadena d'emissions que s'inicia el 1521,

segueix el 1533 i el 1556 i acaba el 1611. L'autor posa en dubte la cronologia de la menció del 1647 d'E. Fort i Cogul, que atribuïa emissions en aquell moment a la Selva, amés d'altres poblacions i que deu contenir una errada de datació.

D'aquestes emissions l'única fins ara identificada és la del 1611. Els nous documents resulten un estímul per a la recerca de les altres.

L'autor hi afegeix un interessant document sobre l'ofici del contrast a la Selva del Camp, de l'any 1556, amb un inventari dels pesals. Tots són per a comprovar monedes d'or.

És un alleujament trobar articles d'aquesta mena, encara que molt de tard en tard, en una *Gaceta Numismàtica* de contingut cada vegada menys consistent.

M. Crusafont

MEDALLÍSTICA

MARTINI, Rodolfo. *Catalogo delle medaglie delle Civiche Raccolte Numismatiche. V. Secoli XVIII-XIX. 1-Rivoluzione Francese-Epoca Napoleonica (1789-1815).* Milà, 1997

Continua la publicació de l'extensíssim fons medallístic del museu milanès, una vegada més de la mà del incansable Rodolfo Martini. Dubtem que cap altre conservador de museu del mon tingui una obra tan extensa i ben realitzada i encara podem esperar molt d'ell atesa la seva joventut.

Arribant a les portes del segle XIX la població de medalles es va fent més i més copiosa. És per això que, per a un període relativament curt n'ha sorgit un gros volum de 340 pàgines i 132 làmines, amb la catalogació d'un milenar de medalles. Totes han estat magníficament reproduïdes i descrites. Però el que és molt més important, perfectament identificades i explicades, cosa que sovint porta a laborioses recerques.

No hi ha medalles referents a temes catalans, però sí algunes de temàtica peninsular com ara la de Josep Napoleó (637), les de les batalles de la Corunya (661) i del cap de Sant Vicenç (156-157) o bé les dedicades a les campanyes de Wellington (742, 783, 783a).

Amb tot ens ha semblat d'interès de fer referència a aquesta obra com a exemple de catàleg ben fet i referenciat i com a mostra d'un tenaç treball de catalogació sistemàtica que en pocs anys ha assolit ja de publicar cinc grans volums, entre ells el magnífic del segle XV amb l'extraordinària sèrie de les medalles d'Alfons el Magnànim.

M. Crusafont